

ἡ πόλγη τοῦ Λασιθίου: ἀγροτική κοινότης εἰς Μεσογειακὴν ὄρεινὴν λεκάνην

ὑπὸ
Pierre-Yves Péchoux

Ἡ πόλγη τοῦ Λασιθίου¹ εὐρίσκεται εἰς ὑψόμετρον 800 μέτρων, ἐντὸς τοῦ ὄρεινοῦ ὄγκου ὁ ὁποῖος ἀνυψοῦται εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς κεντρικῆς Κρήτης, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ Δίκη (2.148 μ.). Ἡ ὑψηλὴ συμπαγὴς μᾶζα τῆς Δίκης προστατεύει κάπως τὴν πόλγην ἐκ τῶν νοτίων ἀνέμων, οἱ ὅποιοι δημιουργοῦν ξηρασίαν, τὴν ἀπομονώνει δὲ σχεδὸν τελείως ἐκ τῆς νοτίου ἁκτῆς τῆς νήσου: τὴν Δίκτην, πράγματι, διασχίζουν μόνον ποιμενικαὶ ἄτραποι, συνεχῶς ὀλιγώτερον χρησιμοποιούμεναι σήμερον. Ἡ διείσδυσις πρὸς τὸ Λασιθιον πραγματοποιεῖται εὐχερῶς ἐκ τῆς βορείου μόνον ἁκτῆς τῆς νήσου, δι' ὁδὸν βελτιωθεῖσων προσφάτως, ἀλλ' ἀκόμη δυσβάτων. Ἡ ἐκκινουσα ἐκ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τοῦ κόλπου τοῦ Μιραμπέλλου ὁδὸς διανύει ἐπὶ ἄρκετον σειρὰν μικρῶν *καρστικῶν* βυθισμάτων, καθὼς καὶ τὴν μικρὰν κοιλάδα τῶν Ποτάμων.² Ἑτέρα ἀμαξιτὴ ὁδός, ἐκκινουσα ἐκ τῶν μικρῶν παραλιακῶν πεδιάδων τῆς βορείου ἁκτῆς, πρέπει νὰ διασχίσῃ ὀγκώδεις τεκτονικὸν ἔπαρμα χαλαρωμένον ὑπὸ *ὑποχωρούσης διαβρώσεως*. Τρίτη, τέλος, ὁδὸς ἀνέρχεται εἰς τὸ Λασιθιον ἐκ τοῦ Καστελλίου τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος καὶ ἐκ τῆς Κασταμονίτης, δυτικῶς, ἀκολουθοῦσα ἡμιονικὴν προσπέλασιν ἐπὶ τμήματος τῆς διαδρομῆς.

Ἡ ἀπομόνωσις δὲν ἀπέτελεσεν ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ βυθίσματος καὶ τῶν πλαγιῶν του πρὸ πολλοῦ· ἡ πόλγη αὐτῇ, κρυμμένη ἐντὸς τῶν ὄρεων, κατέστη κατὰ καιροὺς καταφύγιον διὰ τοὺς ἀγρότας. Ἡ βόσκησις, αἱ ἐκχερσώσεις, ἡ ἀποκοπὴ δασῶν (ἀναπόφευκτος ἐνίστε διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου εἰς τὴν ὀθωμανικὴν διοίκησιν, καίτοι ἡ πόλγη οὐδέποτε κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων), οἱ ἐμπρησμοί, τέλος, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων, ἐξηγοῦν τὴν ἀμέσως αἰσθητὴν πτωχείαν τοῦ φυτικού τάπητος. Ἡ πόλγη δέχεται κατὰ κανόνα 900-1.200 χιλιοστά *ὑετοῦ* ἐτησίως, ἡ ποσότης δὲ αὐτῇ ἀυξάνεται μετὰ τοῦ ὑψομέτρου ἐπὶ τῆς βορείου κλιτύος τῆς Δίκης, ἡ ὁποία ἐν τούτοις εἶναι τελείως ἀποψιλωμένη.

τὸ ἀγροτικὸν τοπίον

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀγροτικὸν τοπίον, πρώτη ἐντύπωσις εἶναι ἡ αὐστηρὰ προσαρμογὴ τῶν ἀγρῶν εἰς τὰς φυσικὰς συνθήκας. Μεγαλυντέρα ὅμως ἀνάλυσις ἐπιτρέπει ἀκολουθῶς νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι οἱ διάφοροι ἀγροὶ δὲν εἶχον πάντοτε τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα ἐντὸς τοῦ συστήματος καλλιεργείας οὔτε τὴν αὐτὴν οἰκονομικὴν σημασίαν· ἡ χρῆσις τῶν ἐποικίλλεν ἀνα-

1. Τὰ στοιχεῖα τῆς παρούσης μελέτης συνελέγησαν κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον 1967.

2. Ὁ J.-C. Bonnefont παρέσχε πολύτιμον περιγραφὴν ὅλης αὐτῆς τῆς περιοχῆς: «Note sur la morphologie du massif de Lassithi», εἰς *Bulletin de l'Association de géographes français*, ἀριθ. 334-335, 1965. Ἡ πόλγη τοῦ Λασιθίου ὀνομάζεται ἐκεῖ πόλγη τοῦ Τζεμμάδου.

λόγος πρὸς τὰ τεχνικὰ μέσα τὰ ὁποῖα διέθετεν ἡ ἀγροτική κοινωνία καὶ πρὸς τὰς σχέσεις της μὲ τὸν ἔξωτερόν κόσμον.

Ὁ ἔρευνήτης ἀνευρίσκει ἀμέσως εἰς τὴν πόλυν τοῦ Λασιθίου μερικὰς μεσογειακὰς παραλλαγὰς ὀργάνωσης τοῦ γεωργικοῦ χώρου: δηλαδὴ τὸ *ager* (καλλιεργούμενον ἔδαφος) καὶ τὸ *saltus* (μὴ καλλιεργούμενον ἔδαφος), τὰς ἀρδευομένας καλλιεργείας καὶ τὰς *ξηρὰς* καλλιεργείας... Οἱ χωρικοὶ ἀντιδιαστέλλουν τὰς ἀναβαθμίδας (καλλιεργουμένους κλιτύς) ἀπὸ τὴν πεδιάδα, διακρίνουν ὅμως τὴν τελευταίαν εἰς κατ' ἐξοχὴν πεδιάδα καὶ εἰς ξηρικήν: *κάμπος* καὶ *ξηρό-κάμπος*.

Αἱ νότιοι καὶ ἀνατολικοὶ κλιτύς τῆς πόλεως εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλαί, οἱ εἰς αὐτὰς δὲ σχιστολιθοὶ ἐμφανίζονται εἰς τὴν βάσιν τῶν ἀβεστολιθῶν. Τὰ ἐδάφη ἦσαν δεκτικὰ ἐκγερασσών: εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν κλιτὺν μέχρι 1.400 μέτρων ὕψους ἔχουν κατασκευασθῇ ἀναβαθμίδες καλλιεργείας. Ἀπ' ἐναντίας, ἡ βόρειος κλιτύς τοῦ βυθίσματος πολὺ ὀλίγον ἔχει καλλιεργήθῃ: αἱ ἀβεστολιθικαὶ κλιτύς αἱ ὁποῖαι περιορίζουν τὴν πόλυν εἰς αὐτὴν τὴν πλευρὰν καλύπτουν μόνον ἀπὸ *λεπτὰ* καὶ *ἀσπνεχῆ* ἐδάφη· ἡ ὀλιγοστὴ βλάστησις φύεται εἰς τὰς ρωγμὰς τῶν βράχων· αἱ γεωργικαὶ κατακτήσεις περιορίσθησαν εἰς τὰ βυθίσματα μόνον, ὅπου συσσωρεύεται ἡ ἐρυθρὰ γῆ (*terra rossa*): εἰς τοὺς πυθμένας μικρῶν κοιλάδων, εἰς ξηρὰς κοιλάδας, εἰς δολίνας (*dolines*).

Ἡ Δίκτη τροφοδοτεῖ δι' ἀφθόνων ὑδάτων τοὺς χειμάρρους της, δημιουργοῦσα οὕτω μίαν ἀκόμη σημαντικὴν ἀσυμμετρίαν τοῦ τοπίου, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τὴν πόλυν. Δύο μεγάλοι ἐποχικοὶ χεῖμαρροι ἐκβάλλουν εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ βυθίσματος, δημιουργοῦντες πεπλατυσμένους καὶ συμπλεκόμενους *κόνους*, ὅπου αἱ κοῖται τὸν ἔχουν ἐν μέρει σταθεροποιηθῇ τεχνικῶς. Ὁ ἀνατολικὸς τομεὺς τοῦ βυθίσματος ἀντιστοιχεῖ οὕτω εἰς *ἀλλοῦβιον* δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς βορειοδυτικὰ καὶ ἐπικαλύπτει προοδευτικῶς μερικοὺς ἀβεστολιθικοὺς λόφους (*hums*). Ὁ τομεὺς αὐτὸς εἶναι, ὥς καὶ ὁ τομεὺς τῶν ἀναβαθμίδων, ἀφιερωμένος σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς ξηρικὰς καλλιεργείας. Ἡ μεταφερθεῖσα καὶ ἀναμιχθεῖσα μὲ σημαντικὴν ἀναλογίαν χαλίκων καὶ ἄμμου ἐρυθρὰ γῆ δίδει ἐκεῖ ἐδάφη ταχέως ἀποστραγγιζόμενα καὶ σχετικῶς ὀξείνα, διότι ἀπασβεστούνται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν· ἡ συσσώρευσις λίθων οἱ ὅποιοι ἀφῆρθησαν ἐκ τῶν ἄγρων ἐπέτρεψε τὴν διευθέτησιν τῆς ἀρχικῆς κλίσεως τῶν κόνων καὶ τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς διαφυγῆς πρὸς τὰ κάτω τῶν ὑδάτων *ἐπιφανειακῆς διηθήσεως*. Εἰς τοὺς ἄγρους φύονται ὀπωροφόρα δένδρα, κυρίως μηλέαι, τὼν ὁποίων αἱ ρίζαι δύνανται νὰ φθάσουν εἰς τὰ ὀλιγώτερον ἀπασβεστομένα στρώματα τῶν ἀλλουβίων καὶ εἰς τὸ ὕδωρ ὑπογείων ροῶν τὸ ὁποῖον κυκλοφορεῖ βραδέως ἐντὸς τῆς μάζης τῶν κόνων· ὑπὸ τὰ δένδρα καλλιεργοῦνται ἐκ παραδόσεως τὰ δημητριακὰ.

Ἀπ' ἐναντίας, πρὸς τὰ κάτω, ὁ δυτικὸς τομεὺς τῆς πόλεως ἀποτελεῖ πεδιάδα τελείως ἀποψιλωμένην, τῆς ὁποίας τὸ βραχὲς περιγράμμα εἶναι εὐκρινέστερον καὶ ὀλιγώτερον διαβρωμένον ἀπὸ ὅτι πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ καρστικὴ πλημμυρὶς διατηρεῖται ἐνίοτε ἐδῶ ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου μέχρι τοῦ Μαρτίου, προτοῦ ἐκκενωθῇ τελείως διὰ τῶν *καταβοθρῶν*· αὐτὸ ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ φύτευσις δένδρων· ἐπεὶ δὲ ὁμοῦ τὰ ὑπόγεια ὕδατα εἶναι βαθύτερα, ὑπὸ μέγα πᾶχος ἀργιλικῶν πηλῶν, καὶ περισσότερον ἀσταθὴς τῆς γετνιασεως τῶν καταβοθρῶν, μόνον αἱ ξηρικαὶ καλλιέργειαι εἶναι δυναταί: ἐπανευρίσκομεν ἐδῶ δημητριακὰ τῶν ὁποίων ἡ σπορὰ πρέπει νὰ γίνῃ τὴν ἀνοιξιν.

Ὁ ἐνδιάμεσος τομεὺς ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ζώνην τῆς μεγίστης ἐκμεταλλεσεως ὑπογείων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι εὐκόλως προσιτὰ καὶ συντηροῦνται τακτικῶς διὰ τῆς διηθήσεως τῶν ὑδάτων τῶν χειμάρρων. Ὑψηλότερον, ὑπάρχουν μερικαὶ νησίδες ἀρδεύσεως, μετὰ τῶν ἀβεστολιθικῶν λόφων καὶ τῶν κόνων προσχώσεως, σχηματίζουσαι εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς πόλεως τὰ ὀλιγώτερον συνεχῆ τοπία· διότι ἡ ὑπόγειος ροὴ τῶν χειμάρρων προσεγγίζεται ἐνίοτε ὑπὸ τῶν φρεάτων καὶ τῶν ἀντλήων, ὅπως μετὰ τῶν χωρίων Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἁγίου Γεωργίου. Εἰς τοὺς ἀρδεύσιμους αὐτοὺς ἄγρους τὰ δημητριακὰ σπανίως ἐμφανίζονται σήμερον, κυρίως διὰ νὰ ἀναπαύσων τὸ ἔδαφος μετὰ ἀπὸ πολλὰ ἔτη περισσώτερον ἀπαιτητικῶν καλλιεργειῶν.

τὰ χωρία τῆς πόλεως

Οἱ 19 οἰκισμοὶ τοῦ βυθίσματος ὑπάγουν σήμερον εἰς ἑνδεκα κοινότητας μὲ πληθυσμὸν 6.500 κατοίκων. Ὅλοι εὐρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τῆς πόλεως, ἐπὶ τῶν πρώτων κλιτύων τῆς ὀρεινῆς περιφερείας ἢ τῶν ἀβεστολιθικῶν λόφων. Ἡ φροντίς διὰ τὴν προστασίαν ἐκ τῆς καρστικῆς πλημμυρίδος καὶ ἐκ τῶν πλημμυρῶν τῶν χειμάρρων νηρόνισε πιθανῶς τὴν συστηματικὴν αὐτὴν ἐκλογὴν. Οὕτω τὰ χωρία εἶναι ἐγκατεστημένα εἰς τὴν πλεον εὐνοϊκὴν θέσιν μετὰ τῶν συμπληρωματικῶν τύπων ἄγρων τῶν ὁποίους ἐκμεταλλεύονται. Πρόκειται διὰ τὰς μόνας εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου μονιμῶς ἐγκαταστάσεις εἰς ὑψόμετρον ἄνω τῶν 800 μέτρων. Ὅλαι αἱ πληροφορίαι, ἐξ ἄλλου, τῶν χρονικογράφων καὶ τῶν ἱστορικῶν¹ ἐνισχύουν τὴν ἂποψιν ὅτι τὰ χωρία κατῆλθον κατὰ 300 περίπου μέτρα ἐν χάσει πρὸς τοὺς προϊστορικοὺς καὶ μυθικοὺς τόπους ἐγκαταστάσεως, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκοντο εἰς τὴν ζώνην τῶν ξηρικῶν καλλιεργειῶν· οἱ χωρικοὶ τοῦ Κάτω Μετοχίου ἐνθυμοῦνται ἀκόμη τὴν περίπτωσιν ἐνὸς μικροῦ οἰκισμοῦ τῶν ἐγκατεστημένων ἀρκετὰ ἄνωθεν τῆς πόλεως ὁ ὁποῖος ἔχει ἤδη καταστραφῆ καὶ ἐγκαταλειφθῇ.

1. Βλέπε Σπανάκη, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴ Βενετοκρατίαν*, Ἡράκλειον 1957.

Τὰ χωρία, κτισμένα εἰς πυκνὴν τάξιν, περιβάλλονται ὑπὸ σειρᾶς μικρῶν κήπων μὲ περίπλοκον τεμαχισμόν καὶ *θαμνώδη περίφραξιν*, ὅπου φυτεύονται ὀπωροφόρα δένδρα: κερασεῖαι, ἀγλαδέαι, μηλέαι, συκαμινεῖαι (μουριές), καλλιεργούμεναι περισσότερον διὰ παρασκευὴν τοπικῶν οἶνουπνευματωδῶν ποτῶν. Πολλὰ χωρία φαίνεται ὅτι πολὺ ὀλίγον ἔχουν ἐξελιχθῆ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Victor Bérard, ὁ ὁποῖος ἐταξίδευσεν εἰς Κρήτην καὶ τὰ περιέγραψε, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος: οἰκία πενιχρῶς κατεσκευασμένα, ὁδοὶ κακῶς συντηρούμεναι... Ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν χωρίων μαρτυρεῖ, ἐν τούτοις, σήμερον τὴν γενομένην ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρόοδον· ἐπιτρέπει ἐπίσης τὴν ἱεράρχησιν τῶν 19 οἰκισμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μικρότεροι περιλαμβάνουν ἑκατὸν περίπου κατοίκους, ἐνθὲ οἱ μεγαλύτεροι ἀποτελοῦν σχεδὸν ἑκατομύριας μὲ 1.300 κατοίκους. Συνήθως ἔμποροι καὶ βιοτέχναι εἶναι οἱ καφεῶδαι (τὸν ὁποῖον τὸ ὑψηλὸν κοινωνικὸν λειτουργήμα ἀντισταθμίζει τὴν μικρὰν οἰκονομικὴν τῶν σημασίαν), οἱ παντοπῶλαι (μικρὰ καταστήματα μὲ μεγάλην ποικίλιαν εἰδῶν, μὲ περιορισμένα ἀποθέματα καὶ βραδυτάτην κίνησιν κεφαλαίων), οἱ κρεοπῶλαι (πολυαριθμότεροι ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν περισσότεροι κτηνοτρόφοι), οἱ κουρεῖς καὶ μερικοὶ καπνοπῶλαι καὶ μικροπωληταί. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φαίνεται ἀρκετὰ κανονικὸς ἐν ἀναλογία πρὸς τὸν τοπικὸν πληθυσμόν: ἐν καφενεῶν διὰ 60 κατοίκους, ἐν παντοπωλεῶν διὰ 120. Πολλὰ χωρία διαθέτουν δὲ βασικὸν μόνον αὐτὸν ἔμπορικὸν ἐξοπλισμόν (τὸ Κάτω Μετόχιον, τὸ Καμινάκιον, ἡ Πλάτη, τὰ ὁποῖα φαίνεται, ἀπὸ κάθε ἄποψιν, ὅτι εἶναι τὰ ὀλιγώτερον ἐξωπλισμένα τῆς κατηγορίας αὐτῆς): ἄλλα χωρία (τὸ Ψυχρόν, ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος, ὁ Ἀβρακόντες, τὸ Μέσα Λασιθίον) διαθέτουν ἐπὶ πλεόν ἐξειδικευμένας ὑπηρεσίας: ράπτῃν ἢ ὑφασματέμπορον καὶ ἐστιατόριον ἢ ξενοδοχεῖον, ἢ ἐργαστήριον πρώτης κατεργασίας ἀγροτικῶν προϊόντων: ἄλευρόμυλον, κηροποιεῖον, τυροκομεῖον. Ἐξ ἄλλου, οἱ ἐντόπιοι ἔμποροι ὀφίστανται τὸν ἀνταγωνισμόν τῶν παντοπῶλων. Τὰ χωρία Ἅγιος Γεώργιος καὶ Τζερμιάδον εἶναι περισσότερον ἀνεπτυγμένα, ὅχι μόνον μὲ τὴν ἀφθονίαν καὶ ποικίλιαν τοῦ ἔμπορίου καὶ τῆς προσφοράς ὑπηρεσιῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν παρουσίαν εἰς αὐτὰ ἰδρυμάτων τῶν ὁποίων ἡ δικαιοδοσία καὶ ἡ δραστηριότης ἐπεκτείνονται καὶ πρὸς τὰ ἄλλα χωρία: γυμνάσιον εἰς Τζερμιάδον, σταθμοὶ χωροφυλακῆς, δικηγορικὰ γραφεῖα, ἐργοστάσια ἀεροπορῶν ποτῶν, κτλ. Τὰ δύο αὐτὰ χωρία προσφοράς ὑπηρεσιῶν διεκδικοῦν τὸν τίτλον τῆς κομποπόλεως. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἔμπορος ἢ βιοτέχνης ὁ ὁποῖος νὰ μὴ κατέχη ἢ νὰ μὴ ἐκμεταλλεῖται γαίτας: ὅλη ἡ κοινωνία τῆς πόλεως εἶναι ἀγροτική. Τὰ 92,5% τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχολοῦνται εἰς τὴν γεωργίαν. Αἱ ἄλλα οἰκονομικὰ δραστηριότητες εἶναι περιορισμένα. Αἱ προθηκαί-ψυγεῖα εἰς μερικά καφενεῖα-παντοπωλεῖα, ἢ προσπάθεια τοῦ καπηλείου νὰ

ἐμφανισθῇ ὡς ἐστιατόριον, ἢ τὸ ταξιδιωτικὸν αὐτοκίνητον τὸ ὁποῖον ἔρχεται εἰς ἀναζητήσιν καρστικῆς κοιλότητος ἀναφερομένης εἰς τὴν μυθολογίαν, ἀποτελοῦν σπάνια σημεῖα ἐκσυγχρονισμοῦ, πρόσθετον διακόσμησιν εἰς πεπαλαιωμένον οἰκοδόμημα. Πρέπει νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὴν κυρίαν ὁδὸν καὶ τὴν ἀγορὰν τοῦ χωρίου διὰ νὰ τὸ διαπιστώσωμεν.

Αἱ χαμηλαὶ οἰκίαι παρατάσσονται κατὰ μῆκος τῶν μικρῶν ὁδῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξυπηρετοῦν τὸν διαβάτην ἢ τὸ ἀχθοφόρον ζῶον, ἐνθὲ εἶναι ἀκατάλληλοι διὰ τὴν ἄμαξιν ἢ τὸν ἑλκυστήρα. Οἱ τοῖχοι τῶν ἀγροτικῶν κτισμάτων ἔχουν κατασκευασθῇ διὰ λίθων συνηρμοσμένων μὲ πηλόν καὶ ὀλίγην ἄβεστον, σπανίως δὲ ἔχουν παράθυρα. Τὸ δάπεδον τῶν δωματίων εὐρίσκειται συχνὰ χαμηλότερον τοῦ κατωφλίου, τὸ ὁποῖον διαχωρίζει τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας ἀπὸ τῆς λιθοστρώτου αὐλῆς. Ἡ στέγη εἶναι ἐπίπεδος: ἐπάνω εἰς λιθοκτιστὴς ἡμικυκλικᾶς ἀψίδας στηρίζονται δοκοὶ ἢ χονδροὶ κλάδοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐναποτίθεται σειρὰ λεπτοτέρων κλάδων ἢ καλάμων. Ἡ στοιχειώδης αὐτῆ βάσις ἐπικαλύπτεται διὰ κονιάματος ἀργίλου, ἄμμου καὶ ἀχύρου, κατόπιν διὰ στρώματος πεπατημένου χώματος καὶ τέλος διὰ δευτέρου στρώματος κονιάματος. Κεραμεῖς ἐκ τοῦ Θραγανοῦ,¹ διερχόμενοι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐκ τοῦ Λασιθίου, κατασκευάζουν μεγάλαν χονδροειδῆ ἄνευ πυθμένος πιθάρι, τὰ ὁποῖα τοποθετοῦνται εἰς γωνίαν τῆς στέγης αὐτῆς ὡς καπνοδόχοι. Ἡ πόλγη παραμένει χιονοσκεπὴς ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας τὸ ἔτος, ἀλλὰ αἱ στέγαι αὐταί, ὅταν συντηροῦνται τακτικῶς, προφυλάσσουν γενικῶς τὰς οἰκίας. Αἱ στέγαι αὐταὶ θεωροῦνται ἀναπόσπαστον τμήμα τοῦ ἀπαρατίτου διὰ τὴν ἀγροτικὴν ἐκμετάλλειαν καὶ τὴν οἰκογενειακὴν ζῶην χώρου: ἐκεῖ ὠριμάζουν οἱ καρποὶ καὶ τὰ λαχανικά κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ ἐκεῖ ξηραίνονται εἰς τὸν ἥλιον τὰ οἰκιακὰ ζυμαρικά: ἄποτερον, ὑπεράνω τῶν δρομίσκων, δευτερον ἐπίπεδον κυκλοφορίας, τὸ ὁποῖον σπανίως χρησιμοποιεῖται σήμερον, κυρίως ὑπὸ τῶν παίδων καὶ τῶν γυναικῶν. Ἀφ’ οὗ ἐδοκιμάσθησαν μερικαὶ ἀμφικλινεῖς στέγαι ἐκ κεράμων, ἐγενικεύθη προσφάτως ἡ χρῆσις σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος, ἐπιτρέπουσα τὴν διατήρησιν τῶν ἐπίπεδων στεγῶν καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμόν τῶν οἰκῶν· οἰκήματα μὲ δρόφους ὑπάρχουν πλέον καὶ εἰς τὰ μικρότερα χωρία.

Ἐπιβιούν ὁμοῦ ἐδῶ καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι, οἱ ὁποῖοι ἀφοροῦν κυρίως εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν δημητριακῶν. Τὰ μέσα ἀρόσεως εἶναι ἀρχέγονα. Εἶναι συνήθης ἡ χρῆσις τῆς σκαπάνης διὰ τὴν προετοιμασίαν ὀριζομένων ἀγρῶν. Τὸ ξύλινον ἄροτρον, ἄνευ τροχῶν, ἔχον στενὸν καὶ ἐπίμηκες ὕψιον ὀπλισμένον διὰ σιδήρου, χρησιμοποιεῖται ἀκόμη: εἶναι ἐργαλεῖον ἐλαφρόν, μὲ μίαν μόνον λαβὴν, τὸ ὁποῖον ἐλάχι-

1. Ἡ ποιότης τῶν ἀργίλων πλησίον τοῦ χωρίου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον καίτοι νοτιοδυτικῶς τοῦ Καστελλίου εἶναι ἐπαρῖαν Πεδιάδος, ἐπιτρέπει εἰς τοὺς κατοίκους νὰ φημιζάνται ὡς ἐξαιρετοὶ κεραμεῖς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος.

στα δύναται νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν γῆν. Τὰ ζεύγη τῶν ζῶων, ἐξ ἄλλου, φέρουν μέτριον ἀποτέλεσμα: οἱ ἀγρόται θέτουν τὰ βορεῖδι εἰς ζυγὸν ὁ ὁποῖος στερρίζεται εἰς τὸν ὦμον τοῦ ζῶου καὶ πιέζει τὸν λαϊμόν, περιορίζων οὕτω τὴν δύναμιν ἑλξεως. Ἡ διαμορφώσις καὶ ἡ στενότης τῶν ἀγρῶν ἐπιβάλλουν ἀκόμῃ τὸν θερισμὸν τῶν δημητριακῶν διὰ τοῦ δρεπάνου· τὰ στελέχη, κοπτόμενα ὕψηλά, χρησιμεύουν ὡς χορτονομή ἢ λίπασμα. Τὰ ἄλωνα, περὶ τῶν χωρίων, χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ κοινοῦ. Εἶναι κυκλικά, μὲ διάμετρον δέκα ἕως δώδεκα μέτρων, καλύπτονται ὑπὸ λίαν κατεργασμένου, στιλπνοῦ καὶ ἀνθεκτικοῦ στρώματος ἀργίλου καὶ περιορίζονται ὑπὸ λιθίνου περιβόλου. Ἐκεῖ ἀπλώνεται ἡ παραγωγή, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὰ ζῶα ἔλξεως καὶ οἱ γεωργοὶ σύρουν μέχρι περατώσεως τοῦ ἔργου τῶν βαρὺν ξύλινον δίσκον, ὅμοιον πρὸς τὸ tribulum τῆς ἀρχαιότητος, μὲ μόνην τὴν προσθήκην σήμερον χονδροειδῶν μεταλλικῶν κοπτήρων, ἀντὶ αἰχμῶν ἐκ πυρίτου. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς, ἡ συγκομιδὴ ἀπασχολεῖ ἐπὶ πολλὸν χρόνον πολλὰς ἐργατικὰς χεῖρας, τὸν ὁποῖον ἡ παραγωγικότης εἶναι χαμηλὴ. Παρὰ ταῦτα, οἱ τελευταῖοι ἀνεμόμυλοι δι' ἄλευρα ἔπαισαν νὰ λειτουργοῦν περὶ τὸ 1950: οἱ περισσότεροι, ἐν τούτοις, εὐρίσκοντο εἰς κατάλληλον θέσιν, εἰς διάσελον βορείως τῆς πόλγης, διὰ νὰ ἐπωφελοῦνται τῶν ἐτῆσιον (ἀνέμων) καὶ τῆς καθημερινῆς αὔρας ἢ ὁποία ἀνέχεται ἐκ τῶν παρακτίνων πεδιάδων τῶν Μαλιῶν καὶ τῆς Χερσονήσου· ὁ συναγωνισμὸς ὅμως μερικῶν μικρῶν βιοτεχνικῶν ἐπιχειρήσεων μὲ μηχανικοὺς μύλους συνέβαλεν εἰς τὴν παρακμὴν τῶν, ἢ ὁποία ἐξ ἄλλου ἐπῆλθε προοδευτικῶς καὶ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειπιν τῆς σιτοκαλλιέργειας: σημεῖον ἀλλαγῆς εἰς τὸ τοπίον καὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ Λασιθίου.

Αἱ μέθοδοι παραγωγῆς, ὡς καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας εἰς τὸ Λασίθιον, δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ἐνὸς κόσμου ὁ ὁποῖος παρέμεινεν ἐπὶ πολλὸν χρόνον κλειστὸς καὶ ἀπομονωμένος· μία περισσότερον προσεκτικὴ μελέτη, ὅμως, ἐπιτρέπει κατόπιν νὰ διακρίνωμεν ποῖαι εἶναι αἱ συνδέσεις καὶ ἀναγκαῖαι σχέσεις τὰς ὁποίας διατηροῦν οἱ χωρικοὶ τοῦ Λασιθίου μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Παρὰ τὴν καθυστέρησιν τῆς εἰς τὴν τεχνικὴν, ἡ ἀγροτικὴ κοινωνία τοῦ Λασιθίου ὁδηγεῖται εἰς τοιαῦτα οἰκονομικά κυκλώματα, ὥστε οἱ χωρικοί, οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλειψαν τὴν αὐτάρκειαν, νὰ ἐξαρτῶνται συνεχῶς περισσότερον ἐκ τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς. Ἡ διακοπὴ τῆς λειτουργίας τῶν ἀνεμομύλων δι' ἄλλων συμπίπτει μὲ τὴν διάσπασιν τῆς μονώσεως.

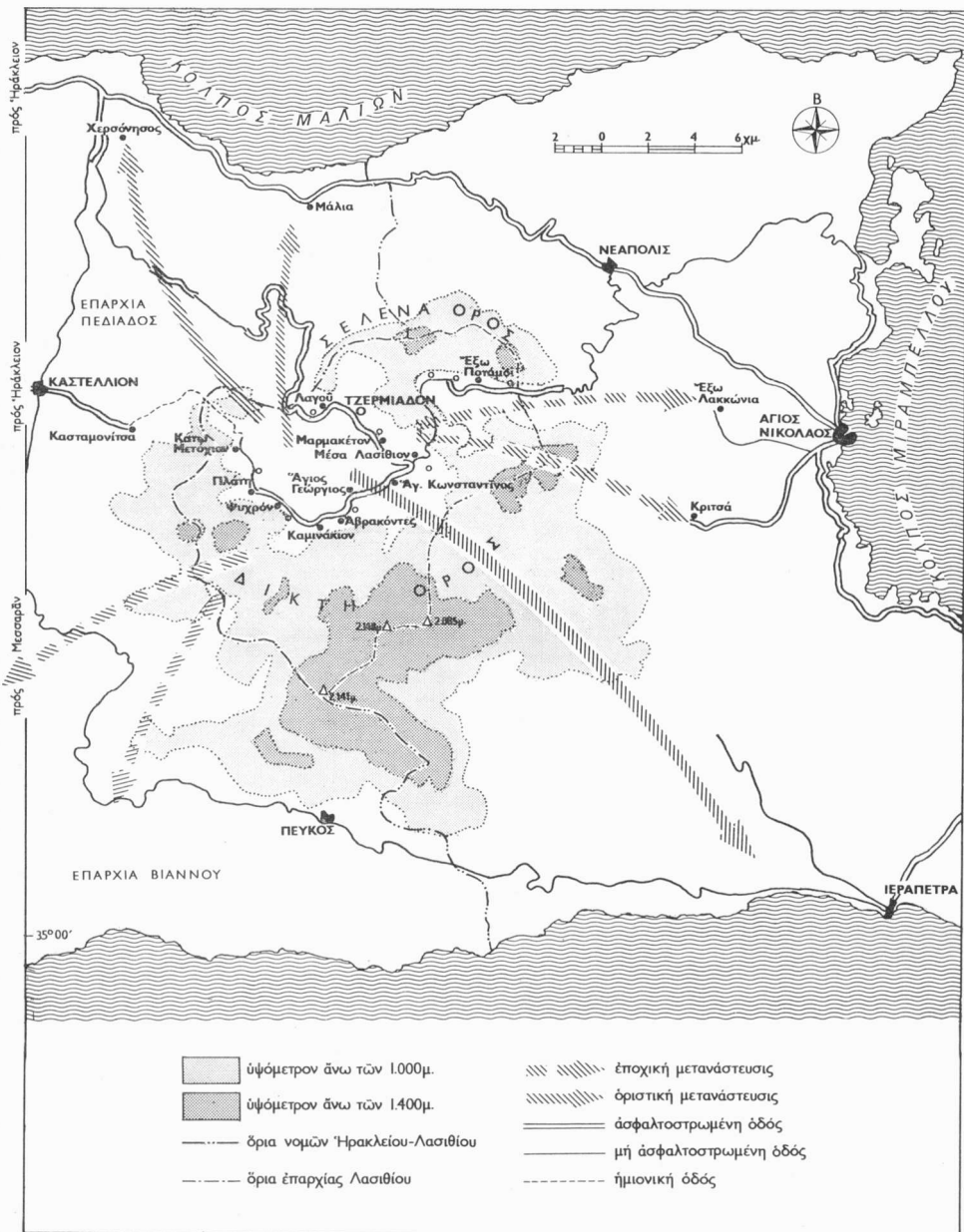
ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία: μεταβολαί

Ἡ ὑποχώρησις τῶν δημητριακῶν καὶ ἡ μερικὴ τῶν ἀντικατάστασις διὰ ἀρδευομένων καλλιερῶν καθιερώνει τὴν ἀνατροπὴν τῆς παλαιᾶς ἀγροτικο-ποιμνικῆς ἰσορροπίας.

Ἐπὶ πολλὸν χρόνον οἱ χωρικοὶ τοῦ Λασιθίου ἐπεδίωξαν τὴν εἰς μέγιστον βαθμὸν ἐπέκτασιν τῆς καλλιέργειας σίτου. Τὸ καλλιεργούμενον ἔδαφος (ager) ἐπεξετάθη παραλλήλως πρὸς τὴν δημογραφικὴν πίεσιν, ἐνθ' οἱ ἐμπορικοὶ ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ παρέμειναν δευτερεύοντες καὶ δὲν ἐξυπηρετήθησαν ὑπὸ τῆς ποιότητος τῶν προϊόντων: κατὰ τὸ ἔτος 1639, Ἐνετὸς δημόσιος ὑπάλληλος ἐλυπεῖτο διότι ὁ σίτος τοῦ Λασιθίου ἦτο κατὰλληλος μόνον διὰ παξιμάδια. Διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἀγρῶν ἔπρεπε νὰ διευθετηθῇ ἡ κοίτη τῶν χειμάρρων διὰ νὰ περιορισθῶν αἱ ὑπερχειλίσεις τῶν· ἔπρεπε νὰ κατασκευασθοῦν ἀναβαθμίδες συχνὰ ὕψους μεγαλυτέρου ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν διὰ νὰ καλλιεργηθοῦν τὰ ἀρόσιμα ἐδάφη εἰς πλευρὰς πολλὴν κεκλιμένας, ἐνθ' συγχρῶς θὰ ἀπεφειγέτο ἡ διάβρωσις τῶν. Ὁ τομεὺς τῆς πόλγης ὁ ὁποῖος πλημμυρίζει ἐξωπλίσθη κατάλληλως, ὥστε νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἐαρινῶν δημητριακῶν: ἀπὸ τοῦ Κάτω Μετοχίου μέχρι τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ ἀπὸ τοῦ Ψυχροῦ μέχρι τοῦ Λαγοῦ, ἡ διάνοιξις τῶν ἀγροτικῶν ὁδῶν καὶ τὰ ὅρια τῶν ἀγρῶν καθορίζονται ἀπὸ τὴν διάταξιν τῶν τάφρων ἀποστραγγίσεως αἱ ὁποῖαι κατασκευάσθησαν διὰ νὰ ἐπιταχύνεται ἡ ἀπορροή τῶν ὑδάτων κατὰ τὸ τέλος τοῦ χειμῶνος καὶ νὰ ἀποφεύγεται ἡ παραμονὴ τῆς πλημμυρίδος ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος. Ἡ διευθέτησις αὐτῆς τῆς πόλγης εἶναι παλαιότερη, ἀλλὰ δὲν ἔχει καταργησθῇ τελείως τὸ προϋπάρχον πυκνὸν ὁδικὸν δίκτυον τὸ ὁποῖον συνδέει τὰ κυριώτερα χωρία τοῦ βυθίσματος καὶ κομβοῦται εἰς τὸ κέντρον τῆς πεδιάδος, πλησίον ἐκκλησίας, τόπου προσκυνήματος τῶν χωρικῶν μετὰ τὸν θερισμὸν· τὰ ἐγγειοβελτιωτικὰ αὐτὰ ἔργα κατασκευάσθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐνετικής κυριαρχίας, κατὰ τὴν φάσιν τῆς δημογραφικῆς ἀναπτύξεως ἢ ὁποία χαρακτηρίζει τὸν ὕστερον μεσαίωνα. Ἐκδιωχθέντες κατὰ τὸ ἔτος 1263 ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν διὰ τῆς βίας, κατόπιν πολλῶν ἐξεγέρσεων, οἱ κάτοικοι τοῦ Λασιθίου ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐκτὸς τοῦ ὄρους, τὸ δὲ βύθισμα ἐκηρύχθη ἀπηγορευμένη ζώνη κατὰ τὸ 1343· αὐτὸ φανερῶναι τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας συνήνητησεν ὁ στρατιωτικὸς ἀποικισμὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν αὐτὴν περιοχὴν. Ἡ ἀπαγόρευσις ἦρθε τὸ 1463, αὐτὸ δὲ ἐπέτρεψε τὴν ἐφαρμογὴν προγράμματος ἀξιοποιήσεως διὰ τὴν παραγωγὴν δημητριακῶν, στηριζομένου ἐπὶ μεγάλων ἔργων ὑποδομῆς, ἔχην τῶν ὁποίων διακρίνομεν ἀκόμῃ εἰς τὸ ἀγροτικὸν τοπίον μετὰ τὸ 1543, οἱ Ἐνετοὶ ἐγκατέστησαν εἰς Λασίθιον πρόσφυγας ἐκ τῆς Πελοποννήσου.

Αἱ πληθυσμικαὶ αὐταὶ μετακινήσεις καὶ ἡ ἀνάκτησις τῶν ἀγρῶν ἔδωσαν εἰς τὸ Λασίθιον τὴν ὄψιν τὴν ὁποῖαν διέτηρσεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 15ου αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας.

Τὸ καλλιεργούμενον ἔδαφος, ἐκτενόμενον τὸσον εἰς τὴν πεδιάδα ὅσον καὶ εἰς τὰς κλιτῖς τοῦ ὄρους, ἀφιερῶτο ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ δημητριακά· κριθή, σίτος, σίκαλις, πάλιν σίτος, ἐνίοτε ὄρυζος, πάλιν σί-



τος, κτλ... καλλιεργούμενα εκεί κατά μίαν κυκλικήν διαδοχήν, την οποίαν μόνον ή εξάντλησις του έδαφους διέκοπτεν· οί άγροί παρέμενον τότε διά βραχείαν περίοδον εις άγρανάπανσιν, αλλά ή άρσις της γής συνεχίζετο, διά νά συγκρατηθί καλύτερον ή ύγρασία. Περιορίζετο ούτω τó μη καλλιεργούμενον έδαφος εις τās περισσότερον αποτόμους ή ξηράς κλιτύς και εις τούς ύψηλους βοσκοτόπους, όπου κατά τó θέρος εσύχναζον πρόβατα και αίγες. Τά όρια όμως μεταξύ καλλιεργούμενου και μη καλλιεργούμενου έδαφους παρέμενον άσαφή, διότι καθορίζοντο εκ του πάχους τών έδαφών και εκ της ύπάρξεως ύδατος· εις την πεδιάδα, οί άσβεστολιθικοί λόφοι και τά περισσότερον χαλκικόδη τμήματα τών κόνων προσχώσεως εχρησιμοποιούντο άσφαλώς εξ βοσκοτόποι· και κατά μίαν συνήθειαν, ή όποια διετηρήθη, τά ποιμνια έβροσκον εις την χλόην τών δημητριακών τόν χειμώνα και εις τά στελέχη τών σιτηρών μετά τόν θερισμόν. Πολλά εκμεταλλεύσεις είχαν πόρους εξ άγρών και ποιμνίων· άλλαι όμως οικογένειαι άπέζων μόνον εκ της κτηνοτροφίας.

Η μεταβολή ή υπήρξε συνέπεια μιās άλλαγής εις τήν τεχνικήν. Η εισαγωγή, κατά τās άρχάς του αιώ- νους μας, άντλίων κινουμένων υπό άνεμόμυλον κατέ- στησε δυνατήν την άρδευσιν εκτεταμένων επιφανειών. Οί χωρικοί είχαν ήδη ώρισμένες γνώσεις περί άρδύσεως, διότι ή άρδευσις εφαρμόζεται από πολύ παλαιά εις Λασιθίον, άφωώρα όμως επί μακρόν εις περιωρισμένες εκτάσεις. Φρέατα δι' εκκρεμούς επέ- τρεπον την άξιοποίησιν του εγγύθεν προς την επι- φάνειαν φρεατικού ύδροφόρου όρίζοντος της πεδιά- δος· ή παροχή των εξησφάλιζε την άρδυσιν μικρών μόνον επιφανειών και ή λειτουργία των άπτηι πολ- λήν εργασία·ν αλλά επρόκειτο τότε διά την άρδυσιν μερικών άγρών βάμβacos εις την πεδιάδα. Πολλά ήγχαί, εξ άλλου, έτροφοδόνουν μικρά δίκτυα διανο- μής· τó σύστημα αυτό εξυπηρετεί ιδιαίτερώς τούς κήπους και όπωρώνας περί τών χωρίων, διατηρεί- ται δέ σήμερα περισσότερον εις την «κοιλιάδ» της Πλάτης, χάρις εις την άφθονίαν πηγών και την πα- ρουσίαν άσβεστολίθων και σχιστολίθων, τά όποια εύρίσκονται εις την διάθεσιν τών κατοίκων του χω- ρίου. Η χρήςις τών πηγαίων ύδάτων παραμένει εις Λασιθίον, κατά παράδοσιν παλαιότεραν της Ένετο- κρατίας, άτομική ιδιοκτησία. Η παράδοσις αυτή επεκράτησεν εις την πόλγην και προκειμένου περί του φρεατικού ύδροφόρου, όρίζοντος, όδηγήσασα εις πολλαπλάσιασμόν τών μηχανημάτων άντλήσεως· σήμεραν αντιστοιχούν 8.000 άνεμόμυλοι και άντλί- αι με κινητήρα εις άρδευομένην επιφάνειαν 14.000 στρεμμάτων· οί μύλοι φθάνουν εύκόλως τόν πρώτον όρίζοντα, εις βάθος 8-10 μέτρον περίπου, αλλά άπαι- τούνται κινητήρες διά νά άντληθί ό δεύτερος, περί 14-16 μέτρα.

Η άρδευσις μετέβαλε ριζικώς τó τοπίον του βυθί- σματος· ή huerta ή όποια έδημιουργήθη εις τήν χαμη-

λότερον τμήμα της πεδιάδος έρχεται εις αντίθεσιν προς τās κλιτύς, αι όποiai άμειορύνται εις ξηρικάς καλλιεργείας· ύπάρχει επίσης αντίθεσις μεταξύ τών άγρών όπου διατηρείται ή παλαιά κυκλική καλλιέρ- γεια δημητριακών, με άκανονίστους περιόδους άνα- σκαπτομένης άγρανάπαισεως, και τών άγρών όπου αι καλλιέργειαι επαναλαμβάνονται από έτους εις έτος χάρις εις την ύπαρξιν ύδατος. Η προτίμησις όμως της καλλιεργείας γεωμήλων εις την huerta όφείλεται εις αίτιαν άνάλογον προς εκείνην ή όποια επέδρασε και εις την εξάπλωσιν τών δημητριακών· νά τραφή ό συνεχώς αυξανόμενος πληθυσμός. Έν τούτοις, ή εφαρμογή της άρδύσεως, ή όποια εξασφα- λίζει ύψηλās αποδόσεις, άπτηι άφθόνους εργατικές χείρας επί μακράς περιόδους ετησίως. Η άρδευσις συγκατελέγετο ούτω μεταξύ τών διαφόρων μηχανισμών οί όποιοι όδήγησαν εις ελάττωσιν της καλ- λιεργουμένης άγροτικής επιφανείας, εις συγκέντρω- σιν τών καλλιεργούντων εντός της άρδευομένης ζώνης και εις την εγκατάλειψιν της κτηνοτροφίας υπό τμή- ματος του πληθυσμού.

Η παραδοσιακή κτηνοτροφία θά άποτελή άπλήν μόνον άνάμνησιν εις τó έγγύς μέλλον· αι τελευταίαι κλοπαι ζώνων συνέβησαν περί τó έτος 1949-50· με τās συνδεομένας προς την κτηνοτροφίαν παραδόσεις εξα- φανίζεται και μέρος της παλαιάς οικονομίας. Πολλοί ποιμένες επεζήτησαν νά αποκτήσουν κήπους εις την huerta, όπου ή εξάπλωσις τών άρδευομένων καλλιερ- γειών περιώριζε την ελευθεράν βόσκησιν· άλλοι άνε- ζήτησαν εργασίαν εκτός του Λασιθίου. Εις την άρ- χήν, ή πυκνότης της κατοικήσεως, εντός συμπαγούς και συνδεδεμένης κοινωνίας, είχαν όδηγήσει εις την όργάνωσιν νομαδικής κτηνοτροφίας, ή όποια έπέτρε- πε την εκμετάλλευσιν, με ελάχιστον εργατικόν δυνα- μικόν, της πυκνής χλόης μακρυτέρων και ύψηλότε- ρον της ζώνης τών δημητριακών· εν τούτοις, άντεστοί- χουν εξ ποιμένες εις δέκα καλλιεργητάς κατά την άπογραφήν της Κρήτης τó 1881. Η παρακμή του συ- στήματος αυτού από τó 1920 και εξής φαίνεται νά εκφράζη την κατάρρευσιν του κόσμου τών χωρίων, ό όποιος πλέον έθιγη περισσότερον εκ της μετανα- στεύσεως παρά εκ της εφαρμογής νέας τεχνικής εις την κτηνοτροφίαν. Παραλλήλως, ό κοινωνικός ρό- λος του ποιμένου χάνει την λάμψιν του, ενθ όί χωρι- κή και όί λαχανοκηπουροί ύπερηφανεύονται ότι άπασχολούνται εις ένα μόνιμον τόπον· διατηρούνται μόνον όλίγα ποιμνια με μερικάς εκατοντάδας αιγών και προβάτων, καθώς και μία εικοσάς ειδικευμένων κτηνοτρόφων. Οί κάτοχοι μετρίων ποιμνίων ενώνουν ταυτα άνα τρείς ή τέσσαρες, άσχολούμενοι έναλλάξ με την φύλαξιν των εις τó όρος μέχρι του τέλους της περιόδου του γάλακτος, φροντίζοντες συγχρόνως τās άρδευομένας τών καλλιεργείας· τó υπόλοιπον του θέρους τά ποιμνια παραμένουν εις ύψηλότερα κατά τó μάλλον ή ήττον μέρη, ή δέ χαλαρά των επίβλεψις άνατίθεται εις μερικούς ποιμένιας και τούς σκύλους

των. Κάθε καλλιεργητής όμως διατρέφει πλησίον του επί πλέον μερικά παχέα πρόβατα και γαλακτοφόρους αιγας, καθώς και ζώα απαραίτητα διά την εργασίαν του: όνον ή και ήμιονον, διά την μεταφοράν ή την άρσιν μέρους των αναβαθμιδών, και μίαν ή δύο αγελάδας, αί όποίαι χρησιμοποιούνται άκόμη εις τας εργασίας, παρά την πρόσφατον εμφάνισιν έλκυστήρων και μηχανικών μέσων καλλιεργείας. 'Ο πολλαπλασιασμός των μηχανικών αυτών μέσων έχει άραγε σχέσιν με την ταχείαν ελάττωσιν του άριθμού των όνων; Τά περισσότερα ζώα χρησιμοποιούνται διά την διατροφήν της οικογενείας και διά τας άγροτικάς εργασίας. Τό έριον νήθεται και ύφαινεται έντός της οικίας, τό γάλα και ό τυρός καταναλίσκονται εις τό χωρίον· οί άμνοι τό έτος πωλούνται τό Πάσχα, τά 70% δέ των μόσχων πωλούνται τριών μηνών, ότε παρέχουν περιωρισμένον μόνον κέρδος.

Έναντι των μορφών αυτών στασιμότητος και παρακμής, εμφανίζονται μερικά σημεία άνανεύσεως. Αίγες, άμνάδες και γαλακτοφόροι αγελάδες βελτιούνται διά διασταυρώσεως με είδη καλυτέρας ποιότητος. 'Η μηδική σημειώνει, έξ άλλου, την εμφάνισιν των καλλιεργουμένων κτηνοτροφικών φυτών. Καμμία όμως έμπορικη ζήτησις δέν στηρίζει μέχρι τουδε την περιορισμένην αυτήν προσπάθειαν. 'Υπάρχει μόνον έν τυροκομείον, οργανωθέν υπό του κοινοτικού συνεταιρισμού του Μέσα Λασιθίου: έγκατεστάθη κατά τό 1962 και είναι τό πρώτον εις την άνατολικήν Κρήτην· επεξεργάζεται σχεδόν 70.000 λίτρα γάλακτος έτησίως διά την παρασκευήν τυρού, αλλά δέν διαθέτει άκόμη πλήρεις εγκαταστάσεις και όφείλει να έννοικήσῃ ψυκτικήν αποθήκην εις τό 'Ηράκλειον διά να διατηρήσῃ την παραγωγήν του, της όποιας τό μεγαλύτερον μέρος άπορροφείται υπό των μελών τουσυνεταιρισμού.

Έν τούτοις, τό μη καλλιεργούμενον έδαφος επεκτείνεται εις βάρος του καλλιεργουμένου: αί όλιγότερον προσिताί αναβαθμιδες δέν χρησιμοποιούνται από πολλών έτών· εις άλλας εγκαταλείπουν την συνήθειαν άρσεως της άγροαπαύσεως, ή δέ διαδοχή της καλλιεργείας δημητριακών καθίσταται άνόημαλος. 'Όλη αυτή ή έκτασις ελαττωται, τείνουσαι να περιορισθῇ εις τας καλυτέρας και τας πλέον προσιτάς περιοχάς, περί των χωρίων, εις τούς πυθμένας των μικρών κοιλάδων, όπου συγκεντρύται ή καλλιεργήσιμος γῆ και τό ύδωρ των μικρών ποταμών: ή παρουσία όπορφωρον δένδρων εις τας αναβαθμιδας άπαλύνει την έντύπωσιν εγκαταλείψεώς των· έν τούτοις, εκεί όπου αί αναβαθμιδες είναι δύσκολον να διατηρηθοῦν όλόκληροι, περιορίζονται εις μικρά τμήματα. Τά δένδρα είναι καρυαί και κυρίως άμυγδαλέαι· αί τελευταίαι όμως εδρίσκονται, εις τό Λασιθιον, εις τό όριον της *οικολογικής* των ζώνης, ή δέ βελτιώσεως των δι' έμβολιασμού δέν προφυλάσσει την συγκομιδήν από της άπειλής των ψύμων παγετών· διά τόν λόγον αυτόν συνιστάται ή καλλιεργεία άχλαδεών εις τας παλαιάς αναβαθμιδας δημητριακών, τουτο δέ υποδει-

κνύεται και υπό της φυσικής βλαστήσεως. Τέλος αί μηλέαι άφθονούν εις τό ξηρόν τμήμα της πεδιάδος και καταλείπουν κάθε χρόνον πλεονάσματα προς έμπορίαν· ή αγορά των όμως δέν έχει οργανωθῇ καλώς και ή άντικατάστασις του έντοπίου είδους δένδρων διά στελεχών του είδους Delicious προηγείται της εγκαταστάσεως ψυκτικών αποθηκών και της οργανώσεως συνεταιρισμού πωλήσεως.

'Η huerta άπασχολεί τό μεγαλύτερον μέρος των διαθεσίμων εργατικών χειρών· τά γεώμηλα καταλαμβάνουν τά 70% των καλλιεργουμένων έπιφανειών: 9.000 στρέμματα. Έπρόκειτο εις την άρχήν διά καλλιεργείαν διατροφής ικανήν να καλύψῃ τό έλλειμμα εις δημητριακά· αί αποδόσεις όμως φθάνουν σήμερον τούς δύο τόννους κατά στρέμμα και έπιτρέπουν την πώλησιν μέρους της συγκομιδής έκτός του Λασιθίου. Λόγω του μεγάλου ύψομέτρου και της παρατάσεως της ύγρασίας των καλλιεργουμένων εδαφών, ή παραγωγή δέν είναι πρώμος: ή συγκομιδή άρχίζει εις τό τέλος του θέρους και αί πωλήσεις πραγματοποιούνται, μέσω διαφόρων έμπόρων, εις τας πόλεις της Κρήτης... Αί άλλαι καλλιεργείαι της huerta συνίστανται εις λαχανικά έπιτοπίου καταναλώσεως: κυρίως φασόλιοι, συμπληρωματικός κύαμοι ή πίσσα (μιτζέλια), τά όποια είναι δυνατόν να θεωρηθοῦν ως υπολείμματα του παλαιού συστήματος καλλιεργείας, ότε εκυριάρχουν τά δημητριακά, και της παλαιάς διαίτης.

αίσθητή ή έλλειψις γῆς

'Η μεταμόρφωσις της πόλης του Λασιθίου εις huerta άποτελεί παράδειγμα της τεχνικής της άρδεύσεως εις την περιοχήν αυτήν της Μεσογείου: ή συντήρησις των καταβοθρών, εξασφαλίζουσα ικανοποιητικόν έλεγχον επί της στάθμης του φρεατικού όρίοντος, μετεμόρφωσε την άγροτικήν οικονομίαν και συνέβαλεν εις την δημιουργίαν νέου άγροτικού πολιτισμού, ό όποιος ευνόειται υπό συνεχώς περισσότερον άποτελεσματικών τεχνικών μέσων. 'Αλλά φαίνεται ότι ή διατήρησις της άγροτικής δομής έμποδίζει την νέαν τεχνικήν και τό νέον σύστημα καλλιεργειών να φθάσουν εις οίκονομικήν έπιτυχίαν.

Αί γεωργικά εκμεταλλεύσεις είναι μικραί· ή μέση έπιφάνεια κατά εκμετάλλευσιν είναι 20 περίπου στρέμματα, εκ των όποίων 7 άρδευόμενα· πολλά όμως εκμεταλλεύσεις έχουν δύο μόνον άρδευόμενα στρέμματα, αί δέ μεγαλύτερα 10-15 άρδευόμενα στρέμματα. 'Η εκτίμησις των έκτάσεων τας όποιās εκμεταλλεύονται διά ξηρικής καλλιεργείας ή χωρικοί είναι έλάχισια ακριβής, διότι «τά ξηρικά χωράφια δέν αξίζουν τίποτε», ως λέγουν οί ίδιοι· έπίσης, οί χωρικοί δέν υπολογίζουν τό μη καλλιεργούμενον έδαφος (salts), άκόμη και όταν πρόκειται περί ιδιοκτησίας των. 'Η άμεσος εκμετάλλευσις των άγρών υπό των ιδιοκτητών των εφαρμόζεται εις την μεγάλην πλειο-

νότητα των περιπτώσεων· έν τούτοις, τό πέμπτον ή τό τέταρτον των καλλιεργουμένων γαιών έχουν εκμισθωθή ή εδóθησαν ως *έπιμoρτο*. Πρόκειται είτε διά ίδιοκτησίας Λασιθιωτών οί όποιοι δύνανται κατοικούν πλέον εκεί ή διά μοναστηριακάς γαίας· εις τās τελευταίας αυτές περιλαμβάνονται κτήματα παραχωρηθέντα υπό των χωρικών προς τās μονάς κατά την Τουρκοκρατίαν (βακούφια),¹ τά όποια όλίγον κατ' όλίγον περιήλθον διά της χρήσεως εις αυτές. Άλλά εις την Μονήν Κρυσταλλένιας (τό τελευταίον εκ των τριών μοναστηρίων του Λασιθίου) απέμειναν μερικά μόνον εκατοντάδες στρεμμάτια· οί μοναχοί παρεχώρησαν διπλασίαν έκτασιν κατά τό 1935, είτε εις συνεταιρισμούς εφέδρων αξιωματικών οί όποιοι μετεπόλυσαν τά μεριδιά των, είτε εις την Έκκλησίαν της Κρήτης.² Τά *έπι μορτή* συμβόλεια άφορούν εις τās άρδευσίμους γαίας· ό εκμισθωτής και ό έπιμoρτος ένοικιαστής αναλαμβάνουν έξ ήμισείας τās δαπάνας καλλιέργειας και διαμοιράζονται έξ ίσων την συγκομιδήν, αλλά ό έπιμoρτος ένοικιαστής παρέχει τās έργατικές χείρας—άπασχόλησιν μελών της οικογενείας του ή ήμερομισθίων έργατών. 'Η *μισθωσις* άφορξ εις τούς άγρους ξηρικής καλλιέργειας.

Αί εκμεταλλεύσεις, επί πλέον, είναι πολυτεμαχισμέναί και δισκορπισμέναί· ή μέση εκμετάλλευσις περιλαμβάνει δωδεκάδα τεμαχίων, τά όποια είναι δυνατόν να εύρίσκωνται εις μεγάλην απόστασιν μεταξύ των· αυτό όφείλεται τόσο εις τόν τρόπον άξιοποίησεως των διαφόρων τμημάτων γής όσον και εις τās συνηθείας κληροδοτήσεως· άρρενες και θήλειες διαμοιράζονται έξ ίσου τά κτήματα των γονέων των.

Τό μικρόν μέγεθος και ό τεμαχισμός των εκμεταλλεύσεων δημιουργούν όλεθρία συνεπείας· άπώλεια χρόνου προς μετάβασιν από άγρου εις άγρόν, άπώλεια γής εκ του πλήθους των όριων μεταξύ άγρων και του πλήθους των προσβάσεων, άπώλεια μηχανικής ένεργείας—διότι και όταν άκόμη ή ίσχυς των κινητήρων των άντλίων είναι άνάλογος προς τό βάθος του υπογείου ύδατος, είναι δυσανάλογος προς την έπιφάνειαν ή όποια πρέπει να άρδευθή. Άκόμη και αί πλέον άσημάντοι ποιοτικά διαφοραί αί όποια πορευτήθηκαν υπό των χωρικών μεταξύ των διαφόρων άγρων καθίστανται εμπόδιον εις κάθε σχέδιον συστηματικού άναδασμού· μόνον εις την κοινότητα Ψυχρού ή πλειονότης των άρχηγών εκμεταλλεύσεων εκηρύχθη ύπερ της προσπάθειας αυτής, ή όποια κάμνει περισσότερον δυσχερή την διανομήν των σημείων όπου υπάρχει ύδωρ και των έγκαταστάσεων άντλήσεως.

1. Wafk: πρόκειται έδó διά θρησκευτικών κληροδοτήμα άνάλογον προς τό habous της βορειοδυτικής Άφρικής, τό όποιον ήτο σύνθετος έν Έλλάδι. Τό έπανεύρομεν εις την περίπτωσιν των μεγάλων δασών της βορείου Πίνδου (πρβλ. M. Savignon, *Les pasteurs du Pinde septentrional*, έκδοσις του Έθνικού Κέντρου Κοινωνικών Έρευνών, 1968).

2. Η Κρήτη ύπάγεται άπ' εθνείας εις τό Πατριαρχείον Κωνσταντινουπόλεως· ή γεωργική μεταρρύθμισις έφηρμοσθή εις την νήσον, ως και εις την υπόλοιπον Έλλάδα, αλλά διαφόρος.

Έν τούτοις, αί εύκαιρίαί δι' ένα αυτόματον άναδασμόν άρχίζουν να εμφανίζονται· ή *άγροτική έξοδος* έπιτρέπει την άναζωπύρσιν της άγοράς γαιών, ή εμφάνισις του συστήματος της προικός ύποχρέωνει ώρισμένας οικογενείας να πωλήσουν μέρος των άγρων των, κυρίως όταν ή θυγάτηρ των ύπανδρεύεται έκτός του Λασιθίου· θά απαιτηθή όμως μακρόν χρονικόν διάστημα διά να δυνηθούν μερικοί χωρικοί να συγκεντρώσουν κατ' αυτόν τόν τρόπον γαίας. Τό μικρόν λοιπόν μέγεθος των εκμεταλλεύσεων καθίσταται του λοιπού, με την εκμηχάνισιν, πολύ περισσότερον αισθητόν· καίτοι ή χρήσις έλκυστήρων, μηχανικών καλλιεργητών και μηχανημάτων μεταφοράς είναι όλιγώτερον διαδεδομένη από την χρήσιν των λιπασμάτων, τά μηχανήματα αυτά έπιτρέπουν επιτάχυνσιν της έκτελέσεως πολλών άγροτικών έργασιών και δημιουργούν ούτω έποχικήν τουλάχιστον περίσσειαν εργατικών χερών.

Υπάρχει λοιπόν διά τούς Λασιθιώτας έλλειψις γαιών· ύπολογισθεΐσα επί τη βάσει των δηλωθεισών καλλιεργουμένων γαιών, τό 1961, ή πυκνότης ήτο 200 κάτοικοι κατά τετραγωνικόν χίλιόμετρον· ή άπόδοσις των άγρων και αί πρόσοδοι εκ των εκμεταλλεύσεων των χωρικών φαίνονται από έτους εις έτος συνεχώς μικρότεροι, όταν τās συγκρίνουν με τās τιμάς των βιομηχανικών ειδών, διά των όποίων αντικαθιστούν όλονέν περισσότερον τά προϊόντα της τοπικής και οικογενειακής των βιοτεχνίας... 'Η τάσις αυτή όξύνεται περιοδικώς εκ της κακής συγκομιδής γεωμήλων, όταν αί φυτεΐαι καταστρέφονται υπό παρουστίαν ή όταν ό σπόρος είναι κακής ποιότητος, διότι πολύ συχνά οί χωρικοί χρησιμοποιούν ιδικών των σπόρον, χωρίς να συμβουλευονται τόν σταθμόν γεωργικών ύπηρεσιών ό όποιος υπάρχει εκεί.

Άπό των αρχαΐσμων εις τās γεωργικάς μεθόδους μέχρι των μηχανισμών της συγχρόνου άγοράς, κάθε στοιχείον αναλυόμενον ύπογραμμίζει την έλλειψιν ίσορροπίας εις την οικονομίαν και την άγροτικήν κοινωνίαν του Λασιθίου. 'Η κοινωνία αυτή και ή οικονομία της, όμως, αναπτύσσεται τās σχέσεις των με τόν έξωτερικόν κόσμον, ήδυνήθησαν να διατηρηθούν.

αί σχέσεις της πόλγης με τόν έξωτερικόν κόσμον

Οί άγρόται του Λασιθίου άνεξήγησαν έκτός της πόλγης τόν τρόπον διά να συμπληρώσουν τούς πόρους των. 'Η προσπάθεια αυτή κατάλληγε σήμερον εις την δημιουργίαν των συνθηκών μιδς δημογραφικής κρίσεως. Αί σχέσεις του Λασιθίου με τόν έξωτερικόν κόσμον είναι συχνάί και ποικιλιά· άνάγονται τόσοι εις τεχνικάς όσον και εις οικονομικάς ανάγκας. Οί κτηνοτρόφοι των όποιών τά πρόβατα δδηγούνται κατά τό θέρος εις την Δίκτην δέν ήδυναντο να συντηρήσουν τά ποιμνία των καθ' όλον τό έτος

ἐντὸς τοῦ βυθίσματος, ὅπου εἶναι δυσχερὴς ἡ διατροφή των· ἐφήρμοσαν λοιπὸν ἀντίστροφον διαχείμασιν, μεταφέροντες τὰ ζῶα των χαμηλότερον διὰ δύο ἢ τρεῖς μῆνας, περὶ τῶν Μαλίων καὶ τῆς Χερσονήσου, εἰς τὸ βύθισμα τῆς Νεαπόλεως καὶ πρὸς τὴν Μεσαράν. Περὶ τὸ 1858-1860 παρατηρήθη ἐνταῦθα παρομοία διαχείμασις: τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ κατήρχετο πρὸς τὰ χαμηλότερα μέρη, μὲ τὰ ποίμνια καὶ τοὺς ποιμένας¹ δὲν ἔρχομεν ἀνέυρετο ἕτερον παρόμοιον φαινόμενον. Ἀντιθέτως, τὰ ποίμνια τῆς Κριτσᾶς, τῶν Λακκωνίων καὶ ἄλλων χωρίων εἰς τὰ χαμηλότερα μέρη ἐξακολουθοῦν νὰ ἀνέρχωνται κατὰ τὸ θέρος εἰς τοὺς βοσκοτόπους τοῦ Λασιθίου: πληρῶνουν ἐνοίκιον διὰ νὰ βόσκουν εἰς ἰδιωτικά κτήματα καὶ καταβάλλουν ἅπλουν τέλος διὰ τοὺς κοινοτικούς βοσκοτόπους, ὅταν ὑπάρχουν ἐκεῖ ποτίστραι· ἡ ἐπέκτασις τῶν ἀναδασώσεων καὶ ἡ ἀπαγόρευσις τῆς βοσκῆς τείνει, ἐξ ἄλλου, νὰ μειώσῃ τὴν ἔκτασιν τῶν μετακινήσεων αὐτῶν τῶν ζώων: ἡ μετακίνησις περιορίζεται, δεδομένου ὅτι ἀρκετοὶ τόποι διαμονῆς δὲν εἶναι πλέον προσιτοί. Ἐξ ἄλλου, οἱ Λασιθῖται ἀναζητοῦν ἐκτὸς τοῦ δρους ἐργασίαν καθὼς καὶ εἶδη τὰ ὅποια δὲν παράγουν ἐπὶ τόπου. Οὕτω, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐργάζονται περὶ τὸ τέλος τοῦ θέρους εἰς τὸν τρυγητὸν ἢ κατὰ τὸν χειμῶνα εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἐλαίων εἰς τὰ γειτονικά χωρία περὶ τοῦ κόλπου τοῦ Μιραμπέλλου: Κριτσάν, Λακκῶνια κτλ., ἢ μακρότερον εἰς τοὺς ἐλαιῶνας τῆς Βιάννου καὶ τῆς Μεσαρᾶς καὶ εἰς τοὺς ἄμπελῶνας τῶν Ἀρχανῶν καὶ τοῦ Καστελλίου τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος, νοτίως τοῦ Ἡρακλείου. Λόγῳ τῶν προσωρινῶν αὐτῶν μετακινήσεων ἐργατῶν, οἱ ὅποιοι προσλαμβάνονται μὲ ἡμερομίσθιον διὰ χρόνον περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον μακρόν, τὸ Λασιθίον ἠναγκάσθη ἀπὸ μακροῦ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν ἐποχικὴν πρόσληψιν ξένων ἐργατῶν: ἀγwgιγiαται ἀνήρχοντο εἰς τὴν πόλιν μὲ τὰ κτήνη των κατὰ τὴν συλλογὴν τῶν γεωμῆλων διὰ νὰ βοηθῶσιν εἰς τὴν μεταφορὰν των ἐκ τῶν ἀγρῶν εἰς τὰ χωρία· οἱ τελευταῖοι ἦλθον τὸ 1961, ἀντικατασταθέντες ἔκτοτε τελείως ὑπὸ τῶν ἐλκυστήρων καὶ τῶν φορηγίδων των.

Οἱ μισθοὶ τοὺς ὁποίους κερδίζουν οἱ χωρικοὶ μακρὰν τοῦ Λασιθίου χρησιμεύουν διὰ τὴν προμήθειαν ἐλαίου καὶ οἴνου, διότι ἡ ἐλαία δὲν εὐδοκμεῖ εἰς τὴν πόλιν, λόγῳ τῶν χιόνων καὶ τῶν ὀψιμων παγετῶν,² ἢ δὲ καλλιέργεια τῆς ἄμπελου, ἢ ὅποια εἶναι μικρὰ ἀποδόσεις, ἔχει ἐγκαταλειφθῇ, χωρὶς ὅμως οἱ χωρικοὶ νὰ παύσουν παρασκευάζοντας τοπικὰ οἶνονπνευματῶδη ποτὰ. Οἱ ἐποχικοὶ ἐργάται ἐθεώρησαν, εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι θὰ ἦτο καλύτερον νὰ ἔχουν οἱ ἴδιοι ἐλαιῶνας καὶ ἄμπελῶνας, ὅπως εἶχαν συμπτωματικῶς συντηρήσει ἐπὶ πολλὴ χαρουπόδεονδρα εἰς τοὺς πλησιέστερους τῶν χειμερινῶν βοσκοτόπους: οὕτω αἱ ἡμίσειαι ἐκμεταλλεύσεις τοῦ Λασιθίου διαθετοῦν ἐλαι-

ῶνας ἢ ἄμπελῶνας ἐκτὸς τοῦ δρους, τοὺς ὁποίους εἶτε ἡγόρασαν, κυρίως εἰς τὴν ἄνω Μεσαράν (ὅπου τὰ χωρία χάνουν λόγῳ τῆς μεταναστεύσεως ἀρκετὸν τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ των), εἶτε ἐφύτευσαν, ἰδίως πλησίον τῆς Χερσονήσου, τῆς Νεαπόλεως ἢ τῆς Κριτσᾶς· ἔχουν κατασκευάσει ἐδῶ ἐπίσης πρόχειρα κτίσματα,³ εἰς τὰ ὅποια διαμένουν κατὰ τὴν περίοδον ἐργασίας. Σήμερον ὅμως, ἐπειδὴ τὰ ἡμερομίσθια τῶν γεωργικῶν ἐργατῶν ἔχουν αὐξηθῇ πολὺ, λόγῳ ἐλλείψεως ἐργατικῶν χειρῶν, οἱ χωρικοὶ τοῦ Λασιθίου φρονοῦν ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ ἐργάζονται οἱ ἴδιοι εἰς ἄλλους παρά νὰ κατέχουν δένδρα, καίτοι ἡ γαιοκτησία εἶναι πάντοτε ἐπιθυμητή.

Αἱ διακινήσεις αὐταὶ προεκάλεσαν διαφορὰς ἐνδοαγροτικὰς μεταναστεύσεις, αἱ ὁποῖαι ὄδηγουν εἰς προοδευτικὴν ἐγκατάλειπιν τῶν ὑψηλῶν οἰκισμῶν. Οἱ ἐκτὸς τοῦ Λασιθίου γάμοι πολλαπλασιάζονται, μεταβάλλοντες τὸ παλαιὸν σύστημα τῆς γεωγραφικῆς ἐνδοαγροτικῆς, τὸ ὁποῖον ἴσχυε μεταξύ τῶν χωρίων τῆς πόλιν. Ὅλοκληροὶ οἰκογένειαι ἀναχωροῦν καὶ ἐγκαθίστανται εἰς γαῖας τὰς ὁποίας ἐξεχέρωσαν καὶ δύνανται νὰ ἀρδεύουν, κυρίως εἰς τὰ γειτονικά χαμηλά ὁροπέδια τῆς παραλίας τῆς Χερσονήσου καὶ τῶν Μαλίων· παρομοία κινήσις ἐμφανίζεται, ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν νότιον πλευρὰν τοῦ ὅγκου τῆς Δίκτης, ἀπογυμνώνουσα τὰ ὄρενά χωρία, ὅταν αἱ γειτονικαὶ των στεναὶ παράκτιοι πεδιάδες ἐπιτρέπουν τὴν ἐξάπλωσιν τῶν καλλιερειῶν τομάτας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγάλην ἀπόδοσιν εἰς Ἱεράπετραν.⁴ Αἱ ἐποχικαὶ ὅμως ἡ ὀριστικαὶ αὐταὶ μετακινήσεις δὲν ἀρκοῦν διὰ νὰ ἀπορροφήσουν τελείως οὐτε τὸ πλεονασμὸν ἐργασίας οὐτε τὸν ὑπερπληθυσμὸν τοῦ Λασιθίου. Ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδος ἢ ἡ μετανάστευσις ἐμφανίζονται λοιπὸν ὡς ἀνάγκη.

Ἡ μετανάστευσις πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν κατέστη ναντιωτάτη. Ἀκόμη καὶ ἂν ὑπολογίσωμεν μερικὰς ναντικούς εἰς ἐμπορικὰ πλοῖα, ἔχουμε ἀναλογίαν μικροτέραν τοῦ ἐνὸς μετανάστου ἐπὶ 400 κατοίκων· μερικοὶ εὐρίσκονται εἰς Βόρειον Ἀμερικὴν, Βραζιλίαν ἢ Αὐστραλίαν, δύο ἢ τρεῖς ἄλλοι οἱ ὅποιοι εἶχον ἐγκατασταθῇ εἰς Αἴγυπτον ἐπανεγκατεστάθησαν εἰς Ἀθήνας: αὐταὶ εἶναι αἱ μόναι γνωσταὶ ἀναχωρήσεις ἀπὸ τοῦ 1945· ἡ μετανάστευσις πρὸς Γερμανίαν, ἡ

3. Ὁ δρος *μετόχια* σημαίνει ἐδῶ τὸ πρόχειρον κτίσμα. Ἀπαντᾷται καὶ εἰς τὴν τοπωνύμιαν τοῦ Λασιθίου (Κάτο Μετόχιον), ἀναφέρεται δὲ εἰς τὸν ἀγροτικὸν οἰκισμὸν ὁ ὁποῖος παραμένει σήμερον ἐκ τῶν ὀλιγώτερον ἐξωπλισμένων τοῦ βυθίσματος καὶ ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς μία ἐκ τῶν τελευταίων ἐγκαταστάσεων, πλησίον τοῦ χαμηλότερου τομέως τῆς πόλιν. Ὁ δρος δὲν ἔχει εἰς Κρήτην τὴν σημασίαν τὴν ὅποιαν ἔχει συχνὰ εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα, τῆς γαιοκτησίας μοναστηρίου. Τα ἐνεκτικὰ κείμενα διακρίνουν τὰ *μετόχια* (συνολικοὺς ἐποχικὰς κατοικήσεις, νεωτέρας ἐγκαταστάσεις) καὶ τὰ *casali*, ὡς ὀνομάζονται τὰ λοιπὰ χωρία.

4. Μεταξὺ 1961 καὶ 1967 ἡ παραγωγὴ τομάτας εἰς Ἱεράπετραν ἀνῆλθεν ἐκ 4.000 εἰς 10.000 τόνων. Βιομηχανικαὶ ἐγκαταστάσεις διαλογῆς καὶ συσκευασίας ἐπέτρεψαν τὴν ἐξαγωγὴν 1.200 τόνων κατὰ τὴν γεωργικὴν περίοδον 1966-67.

1. Spratt, *Travels and researches in Crete*, London 1865.

2. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον αἱ καρναὶ τοῦ Λασιθίου ἐχρησίμευαν ὡς ἀντιστάθμισμα εἰς τὴν ἐλλείψιν ἐκεῖ λιπαρῶν οὐσιῶν.

όποια ήρχισε τὸ 1961, ἀφορᾷ μόνον εἰς εἰκοσάδα ἀγάμων: ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἐπανήλθον, παραμένουν εἰς ᾿Αθήνας. Ἡ μεταναστευσις πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἀφορᾷ εἰς ὅτομα ἀνὲν εἰδικέσεως. Ἀπ' ἐναντίας, ἡ ἀγροτική ἐξοδὸς ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὸ τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ τὸ ὁποῖον ἐπωφελήθη μακροτέρας σχολικῆς μορφώσεως, φοιτήσαν εἰς τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν ἢ εἰς ἀνωτέρας τεχνικὰς ἢ ἐπαγγελματικὰς σχολὰς ἢ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἐπὶ 100 μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων (ὕπάρχει ἔν κατὰ κοινότητα), 40-50 εἰσέρχονται εἰς τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν (ἐν γυμνάσιον εἰς Τζερμιάδον) καὶ 4 ἢ 5 συνεχίζουσιν περαιτέρω· αἱ ἀναλογίαι αὐταὶ εἶναι πολὺ ὑψηλαὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας ἀγροτικὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος. Ἡ φοίτησις εἰς τὸ σχολεῖον ἀποτελεῖ, διὰ τὰ χωρία αὐτά, μέσον δι' ἀγροτικὴν ἐξοδόν. Οἱ καταγεγραμμένοι λοιπὸν ἐκ Λασιθίου καταλαμβάνουν δημοσιουπαλληλικὰς θέσεις: δημοδιδάσκαλοι, ὑπάλληλοι δημοσίων υπηρεσιῶν, στρατιωτικῇ ἢ χωροφυλάκει· σπανιότεροι εἶναι οἱ ἀσκούντες χειρωνακτικὰς ἢ βαρεῖας ἐργασίας. Διαβίουν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς ᾿Αθήνας, Ἡράκλειον, στρατιωτικὴν καὶ διατηροῦν δεσμοὺς μετ' τὴν πατρίδα τῶν: ἐκτὸς τῶν περιουσιῶν τὰς ὁποίας ἔχουν εἰς Λασιθιον, διέρχονται ἐνίοτε ἐδῶ τὰς διακοπὰς τῶν. Ὡς εὐεργέται, συμβαίνει νὰ ἀναλαμβάνουν τὴν κατασκευὴν κρήνης εἰς τὸ χωρίον τῶν ἢ τὴν διακοσμήσιν τοῦ εἰκονοστασίου τῆς ἐκκλησίας ἢ ἀκόμη κληροδοτῶν εἰς τὴν κοινότητά τῶν τὰς περιουσίας τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν μακρὰν τῆς γενεθλίας τῶν. Ὁ ἀριθμητικὸς ὑπολογισμὸς τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ εἶναι δυσχερής: αἱ ἐκτιμήσεις τῶν γραμματέων κοινότητων, στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας τῶν καὶ ἐπὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ νομίμου καὶ πραγματικοῦ πληθυσμοῦ, δὲν εἶναι πάντοτε πιστιαί. Ἡ ὀλιγώτερον ἐξωπλισμένη κοινότης τοῦ Λασιθίου εἶχε τὸ τρίτον τοῦ νομίμου πληθυσμοῦ τῆς μακρὰν τῶν ὁρίων τῆς· εἰς πολλὰς ἄλλας κοινότητας, ἡ ἀναλογία εἶναι κατώτερα τοῦ ἐνὸς ἑκτοῦ. Παρὰ ταῦτα, ἐντυπωσιάσθουν δύο γεγονότα: καίτοι ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδὸς καὶ ἡ μεταναστευσις εἶναι φαινόμενα παλαιά, ἡ ἀριθμητικὴ τῶν σπουδαίων τῆς τείνει νὰ αὐξηθῇ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν· αἱ μετακινήσεις αὐταὶ πληθυσμοῦ ἀφοροῦν, ἐξ ἄλλου, ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ὁμάδα ἡλικιῶν τῆς πρώτης ὀριμότητος (20-35 ἐτῶν), περισσότερον δὲ εἰς τοὺς ἀνδράς παρά τὰς γυναῖκας. Ἐκτὸς τῆς ἐπιδράσεως τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἀσκήσουν ἐπὶ ἀρκετῶν κοινωνικῶν θεσμῶν (εἰς τὴν ἑλλειψιν ἀνδρῶν ἀποδίδεται ἡ πρόσφατος νόθεσις τῆς προικὸς εἰς μετρητά), αἱ ἀναχωρήσεις αὐταὶ βαρύνουν ἐπὶ τοῦ δημογραφικοῦ μέλλοντος τοῦ Λασιθίου, ὅπου ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς ἡλαττώθη κατὰ 13% σχεδὸν μεταξὺ 1940 καὶ 1961, τοῦ ὁποίου ἡ κατανομή καθ' ἡλικίαν ὑπογραμμίζει τὴν γήρυσιν. Διὰ τὸ σύνολον τῆς περιφέρειας Λασιθίου (αἱ ἐνδεκα κοινότητες τῆς πόλεως καὶ ἡ κοινότης Ποτάμων, τῆς ὁποίας ἡ συμπεριφορά εἶναι ἀρκετὰ διάφορος) καὶ διὰ τὴν δεκαε-

τίαν 1951-1961, ὁ B. Kayser ὑπελόγησεν ἀρνητικὸν ποσοστὸν φαινομένης μεταναστεύσεως 18,1%.¹

Ἀπὸ τοῦ 1961 μέχρι τοῦ 1967, ἡ φυσικὴ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ, ὑπολογιζομένη βάσει τῶν κοινοτικῶν δημοτολογίων, εἶναι ἀσθενεστάτη: δὲν καλύπτει τὰς ἀπώλειαις ἐκ τῆς ἀγροτικῆς ἐξοδού, ἡ ὁποία ἐπιτείνει τὴν ἑλλειψιν ἰσορροπίας εἰς τὴν κατὰ φύλον κατανομήν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ περιορίζει οὕτω τὰς δυνατότητας αὐξήσεώς του.

Τὰ πάντα συμβάλλουν εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς ἀγροτικῆς ἐξοδού. Τὰ χωρία τοῦ Λασιθίου, τὰ ὁποία πρὸ τριάκοντα ἐτῶν συνεδέοντο μετ' ὁν ἐξωτερικὸν κόσμον διὰ ἡμιονικῶν μόνον ὁδῶν, ἔχουν εἰσελθεῖ ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ φορτηγοῦ καὶ τοῦ λεωφορείου. Ἡ ὁδὸς ἐκ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἡ ὁποία ἐφθασεν εἰς τὴν πόλιν τὸ 1936, κατήργησε τοὺς Ποτάμους ὡς ἐνδιάμεσον ἐκτὸς τοῦ βυθίσματος σταθμῶν, ὅπου ἀναγκαστικῶς ἐπραγματοποιεῖτο ἔως τότε ἀλλαγὴ μεταφορικῶν μέσων, καὶ κατεδίκασεν εἰς ἀνεργίαν ὅλους σχεδὸν τοὺς ἀγωγιάτας του: τὸ χωρίον Ποτάμοι δὲν συνήλθεν ἔκτοτε ἐκ τοῦ πλήγματος αὐτοῦ καὶ ἀπώλεσε τὰ 70% τοῦ πληθυσμοῦ του μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1940 καὶ 1967. Ἡ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν βόρειον ἀκτὴν ὁδὸς κατεσκευάσθη τὸ 1944.

Οἱ διάφοροι αὐτοὶ σταθμοὶ σημειώμενων καλῶς τὴν ἐξέλιξιν εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν χωρίων τοῦ Λασιθίου καὶ τῆς γειτονικῆς περιοχῆς. Μετ' ὁν Ἁγιον Νικόλαον, τὴν Νεάπολιν καὶ τὴν Ἱεράπετραν, αἱ ὁποῖαι διεξεδίκαν καὶ διαμοιράζονται ἀκόμη τὸν ρόλον τῆς πρωτεύουσος τοῦ νομοῦ Λασιθίου, ἡ πόλιν διατηρεῖ ἐλαχίστας μόνον σχέσεις. Ἡ Ἱεράπετρα εὐρίσκειται μακρὰν: ἐλάχιστοι τὴν ἐπισκέπτονται ἐκ τοῦ Λασιθίου· ἀλλὰ οἱ κτηνοτρόφοι πολλοὶ ἐκεῖ εἰς λαχανοκόμους τὴν κόπρον τῶν προβάτων, ἀπαραίτητον διὰ τὰς φυτείας τῆς πρώιμου τομάτας, ἡ ὁποία ἀποστέλλεται μέχρι Γερμανίας. Ὑπελογίσθη ὅτι 3% τῶν Κρητῶν ἀγροτῶν οἱ ὁποῖοι μετηγάστευσαν εἰς τὴν πόλιν προέρχονται ἐκ Λασιθίου, πιθανὸν ἔλκυσθέντες ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀρδευομένων τῆς καλλιεργείων λαχανικῶν καὶ οἱ δεσμοὶ συγγενείας ἐξηγοῦν ἴσως διὰτὶ πολλοὶ γυμνασιόπαιδες τοῦ Λασιθίου σπουδάζουν εἰς τὴν πόλιν αὐτήν. Ἡ Νεάπολις ἔχει καὶ αὐτὴ γυμνάσιον, πυρῆνα ἐπαγγελματικῆς σχολῆς, δικαστήριον, ὅπου μεταβαίνουν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως. Ὁ Ἁγιον Νικόλαος εἶναι σημαντικώτερος: ἐκτὸς τοῦ γυμνασίου καὶ μίᾳ μαιευτικῆς κλινικῆς, ἡ πόλις ἔχει ἀξιόλογον κίνησιν πλοίων γραμμῆς εἰς τὸν λιμένα τῆς, φιλοξενεῖ δὲ τὰς διοικητικὰς ὑπηρεσίας διὰ τὸ σύνολον τοῦ νομοῦ: ἐπισκεπτόμενοι τὴν Νομαρχίαν ἢ τὴν Ἀγροτικὴν Τράπεζαν οἱ γεωργοὶ τοῦ Λασιθίου αὐξάνουν τὴν κίνησιν τοῦ τοπικοῦ ἐμπορίου.

Ἡ ἐπιρροή ὅμως τοῦ Ἡρακλείου ὑπερέχει κατὰ πολὺ τῶν ἄλλων πόλεων: διὰ τὴν πόλιν αὐτὴν πραγματοποιοῦνται δύο δρομολόγια λεωφορείων μετ'

1. B. Kayser, K. Thompson, *Οἰκονομικὸς καὶ Κοινωνικὸς Ἄτλας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήναι 1964.

ἐπιστροφῆς ἡμερησίως ἐκ τοῦ Λασιθίου, ἐνθὶ διὰ τὸν Ἅγιον Νικόλαον ἐν μόνον. Οἱ κάτοικοι τοῦ Λασιθίου πραγματοποιοῦν τὰ 3/4 τὸν ἐκτάκτων ἀγορῶν τὸν εἰς Ἑράκλειον: ἐπισκέπτονται τοὺς ἱατροὺς του, ἐπιδιώκουν νὰ ἀποκτήσουν ἐκεῖ οἰκόπεδα διὰ τὴν προικοδοτήσιν τὸν θυγατέρων τὸν, τέλος ἐγκαθίστανται καὶ οἱ ἴδιοι. Δειγματοληψία τοῦ 1/10 γενομένη εἰς τὰ μητρώα τοῦ νομίμου πληθυσμοῦ τοῦ Ἑρακλείου δεικνύει ὅτι 1,2% τὸν κατοικῶν του ἔχουν γεννηθῆ εἰς Λασιθίον, ἀποτελοῦντες τὰ 2,6% τοῦ συνόλου τὸν Κρητῶν ἀγροτῶν οἱ ὅποιοι μετηνάστευσαν εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῆς νήσου.¹ Τὴν ἔλξιν αὐτὴν, ἡ ὁποία εἶναι πρόσφατος, ἠνύνησεν ἡ βελτίωσις τοῦ ὁδικοῦ δικτύου, ἡ παρουσία εἰς Ἑράκλειον ἐπαγγελματικῶν σχολῶν καί, φυσικά, ἐμπορικὸς ἐξοπλισμὸς περισσότερον διαφοροποιημένος καὶ πλήρης. Καθ' ὃν χρόνον ἐνισχύονται αἱ σχέσεις μεταξύ ὑπαίθρου καὶ πόλεων, τὸ Ἑράκλειον ἐπεκτείνει τὴν ζώνην ἐπιρροῆς του εἰς βάρος τῶν ἄλλων πόλεων. Τὸ Τζερμιάδον, ἐν τούτοις, ἡ πλέον κατοικημένη κοινότης, εὐρισκομένη εἰς τὸ εὐνοϊκώτερον σημεῖον ἐπὶ τῆς βορείου ὁδοῦ, δὲν ἐπωφελεῖται τῆς κινήσεως αὐτῆς, παρέχει δέ, ἀντιθέτως, μέγαν ἀριθμὸν μεταναστῶν. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Ἑρακλείου σχετίζεται μὲ τὸν ἀναπροσανατολισμὸν τὸν ἀνταλλαγῶν τοῦ Λασιθίου: οἱ χωρικοὶ ἀναζητοῦν πρὸς τὴν δύσιν ὅτι εἶχον εὑρεῖ ἐπὶ μακρὸν πρὸς ἀνατολάς: ἡ ἄνω Μεσαρὰ δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ προσφέρῃ συμπληρωματικὴν ἐργασίαν, ἐλαιῶνας καὶ ἀκόμη χειμερινούς βοσκοτόπους. Ἡ πόλῃς τοῦ Λασιθίου εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐνδοχώραν τοῦ Ἑρακλείου καὶ ἀπομακρύνεται ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης: εἶναι ἐνδεικτικὸν ὅτι οἱ γεωργικοὶ συνεταιρισμοί, εἰς δέκα ἐκ τῶν ἑνδεκα κοινοτήτων τοῦ βυθισματος, ἔχουν ἐγκαταλείψει τὴν Ἑνωσιν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν τοῦ Μιραμπέλλου καὶ ἔχουν δημιουργήσῃ τὴν Ἑνωσιν τοῦ Λασιθίου. Παρὰ τὴν διοικητικὴν ἐξάρτησιν, ἡ πόλῃς ἀποκόπτεται ἐκ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τῆς Νεαπόλεως καὶ κατευθύνεται πρὸς τὴν πρωτεύουσάν τῆς νήσου.

Συγκρινόμενον πρὸς τὰς περισσότερας περιοχὰς τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης τὸ Λασιθίον δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἐννοηθῇ ὀλιγότερον. Συγκρινόμενον ὅμως πρὸς τὴν πεδιάδα Καστελλίου, τὰς γαίας τῆς Μεσαρᾶς, τοὺς λόφους τῆς Λεκάνης τοῦ Ἑρακλείου, παρέχει ὅπιν ὀλιγώτερον καλῆς περιοχῆς. Ἡ διαπίστωσις αὐτὴ δὲν θὰ εὐνόησιν τὴν διατήρησιν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν πόλῃν. Διότι ἡ τάσις τοῦ πληθυσμοῦ νὰ κατερχεται πρὸς τὰς χαμηλὰς περιοχὰς εἶναι σταθερὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Λασιθίου. Ἡ κάθοδος αὕτη ἐγνωρίσεν ἥδη φάσιν ἐπιταχύνσεως κατὰ τὰ μετὰ τὸ 1897 ἔτη καὶ τὴν ἀνακρίρυν ἐν τῇ Κρητικῇ ἀυτονομίᾳ: ἐνθὺ οἱ Τοῦρκοι χωρικοὶ ἀπεμακρύνοντο ἐκ τῆς ὑπαίθρου διὰ νὰ καταφύγουν εἰς τὰς πόλεις, εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Λασιθίου προσεπάθησαν

νὰ ἀγοράσουν ἢ νὰ καταλάβουν μέρος τῶν ἐγκαταλειφθεῖσων γαιῶν εἰς Πεδιάδα, εἰς Μεσαράν, περὶ τοῦ κόλπου τοῦ Μιραμπέλλου, εἰς τὸν *διάδρομον* τῆς Ἱεραπέτρας. Σήμερον, ἡ γεωργικὴ ἐξέοδος καὶ ἡ μετανάστευσις πρὸς τὰς βιομηχανικὰς χώρας ἀπογουνώνει ἐκ τοῦ πληθυσμοῦ τὰς περιοχὰς αὐτὰς καὶ ἔλκει ἐκεῖ τὸν πληθυσμὸν τοῦ Λασιθίου, ὁ ὁποῖος, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ περισσότερα ἑλληνικὰ ὄρη, προσβάλλεται καθυστερημένως ὑπὸ τῆς μεταναστεύσεως.

τὸ μέλλον τοῦ Λασιθίου

Δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὸ Λασιθίον χωρὶς γεωργίαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, εἶναι περισσότερον πιθανὸν ὅτι θὰ ἐπекταθοῦν τὰ προγράμματα ἀναδασώσεως, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν ἤδη εἰς μερικὰς περιοχὰς τοῦ Λασιθίου, παρὰ ὅτι θὰ ἀφῇ ἡ πόλῃς νὰ γίνῃ ἐκ νέου τέναγος καὶ νὰ ἐπανεέλθουν αἱ πλευραὶ τῆς εἰς ἀγρίαν κατάστασιν. Ἀλλὰ τὸ μεσογειακὸν δάσος αὐξάνεται πολὺ βραδέως καὶ τὸ Λασιθίον ἀξίζει καλυτέρας τύχης. Ἡ ἐναρξὶς ἐφαρμογῆς ἐνὸς προγράμματος *ἐγγείου δομῆς* θὰ ἐπέτρεπε, διὰ τοῦ ἀναδασμοῦ καὶ τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν κτημάτων τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς ὀριστικούς μετανάστες, νὰ δοθῇ καλὺτερον οἰκονομικὸν ὑπόβαθρον εἰς τὰς ἐκμεταλλεύσεις· ἡ τεχνικὴ βελτίωσις δύναται νὰ αὐξήσῃ τὴν ἀρδεύσιμον ἐπιφανείαν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς *huerta*: γίνονται ἤδη σχέδια διὰ φράγμα τὸ ὁποῖον θὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τοῦ ξηροῦ τμήματος τῆς πεδιάδος, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ κανονικὴ ἐγκατάστασις ἀντιλοστασίων θὰ ἐπέτρεπε τὴν καλυτέραν διανομὴν τοῦ ὕδατος εἰς τὸν χαμηλότερον τομέα τῆς πόλῃς. Ἐκτὸς αὐτοῦ, εἶναι φανερόν ὅτι οὐδεμία τεχνικὴ ἢ ἔγγειος διευθέτησις θὰ ἔχῃ μόνιμον ἀποτέλεσμα, ὅσον τὰ χωρία τοῦ Λασιθίου δὲν θὰ διαθετοῦν μέσα διὰ τὴν ἐμπορικοποίησιν τῆς συγκομιδῆς εἰς συμφερούσας τιμὰς: ἡ συγκέντρωσις τῆς συγκομιδῆς, ἡ ἀποθήκευσίς τῆς εἰς ἀποθήκας-ψυγεία καὶ ἐνδεδυχομένης ἡ ἐγκατάστασις μικροῦ κονσερβοποιείου, θὰ ἐπέτρεπον τὴν πώλησιν φρούτων καὶ λαχανικῶν μετὰ τὴν περίοδον ἄφθονου παραγωγῆς καὶ τὴν ἀποφύγην τῶν μεσαζόντων τοῦ Ἑρακλείου. Αἱ ἐγκαταστάσεις αὗται βιομηχανικοῦ τύπου θὰ ἠδύνατο ἐπὶ πλέον νὰ ἐπεκτείνον τὴν περίοδον ἐργασίας τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ πόλῃς τοῦ Λασιθίου ἀποτελεῖ τυπικὸν παράδειγμα: ἡ ὀψιμος διάσπασις τῆς μονόσεως, ἡ πρόσφατος ἐξέλιξις τῶν συστημάτων καλλιεργείας καὶ τῆς οἰκονομίας τῆς, ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν μετανάστευσιν μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τῆς, εἶναι φαινόμενα τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας παλαιὰς μεσογειακὰς χώρας. Ἡ μικρὰ ὁμοῦς ἑκτασις τοῦ ὄρεινου αὐτοῦ βυθισματος ἐπὶ τρέπεται νὰ ἀναλυθῶμεν μὲ μεγάλην ἄνεσιν τὸν διαφωρὸν μηχανισμὸς μιᾶς κοινότητος καὶ ἐνὸς κόσμου οἱ ὅποιοι πρέπει νὰ μεταμορφωθοῦν διὰ νὰ ἐπιζήσουν παρὰ τὴν ἑλλειπιν ἰσορροπίας τὸν.

1. Βλέπε ἄρθρον τοῦ Émile Kolodny, εἰς τὸ παρὸν τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ.